

LA LITTÉRATURE COMPARÉE EN EUROPE ORIENTALE

Conférence de Budapest 26 — 29 Octobre 1962. Rédigé par I. Sötér de l'Académie Hongroise des Sciences et K. Bor, T. Klaniczay, Gy. M. Vajda. Bp. 1963. Akadémiai K. 534 p. (Acta Litteraria, tom. 5.)

Az 1962 októberében Budapesten megtartott nemzetközi összehasonlító irodalomtörténeti konferencia előadásain s hozzászólásain szinte végigvonul a polémia ingerlő kérdése: irodalomtörténésről vagy komparatistáról beszéljünk-e? A konferencia sikerét mutatja, hogy a két terminus jelentéstartalma és egymáshoz való viszonyát illetően a különböző oldalról, eltérő kiindulópontokból nyilvánított vélemények is konvergáltak egymással. Étiemble mottója — Comparaison n'est pas raison — Sötér István bevezető előadásában oly meggyőzően marxista gondolatrendszer összefüggései közé került, hogy felfogását francia és szovjet, utrechti és prágai tudósok éppúgy a magukévé tudták tenni, mint magyar kollégáik. A magyar irodalomtörténetírás eddigi fejlődéséből következik, hogy: „la méthode comparative ne saurait donc signifier pour nous un « tournant » ou un passage vers une autre méthode ou une autre position scientifique, mais seulement l'élargissement de cercle de nos investigations... je mettrais l'accent sur la complexité et non sur la comparaison” (16.). Amikor tehát R. Étiemble helyeselte a francia iskola irányának bírálatát (45.) vagy — más alkalommal — szinte polemikusan hangsúlyozta: „La littérature comparée s'achève, se parachève, et en un sens commence au moment où elle étudie l'oeuvre en tant que telle” (205.), és így teljesen összetalálkozott a Zsirmunskihoz csatlakozó W. A. P. Smit utrechti professzor véleményével („C'est en effet toujours l'oeuvre littéraire elle-même, qui doit former le centre de nos études” 99.) — ő és idegen kollégái egyformán azt húzták alá, amit a bevezető éppen a francia iskola bírálatával kapcsolatban már kimondott: „Cette école perd quelquefois de vue la littérature elle-même; elle nous apprend à connaître l'influence et le rayonnement d'une oeuvre littéraire, mais presque point du tout sa nature ou ses qualités propres” (16.). A műalkotás komplex vizsgálatának feladatát a bevezető előadás és a számos rá következő már az első plenáris ülésen oly történelmi, esztétikai és stilisztikai összefüggések közé

állította, hogy az amerikai és a francia iskolák szűkösségéből e konferencia szerencsésen talált utat a nemzeti irodalmakénál magasabb szintézis felé, anélkül, hogy a nemzeti irodalmak konkrét valósága felőli kiindulás alapelvét szem elől tévesztette volna.

E magasabb szintézis elvei — még ha az összehasonlító irodalomtudománynak vannak kötelezettségei a mai világirodalom iránt is (J. Mukařovský) — elsősorban a kelet-európai irodalmak közös útjának jellegzetességei és törvényszerűségei körül rajzolódta ki, mint a harmadik plenáris ülés előadásainak (J. Dolanský: Das vergleichend-historische Studium der Literaturen Osteuropas, T. Klaniczay: Les possibilités d'une littérature comparée de l'Europe orientale, B. Köpeczi: La méthode comparative et les littératures contemporaines des pays socialistes européens) és ez ezekhez fűződő vitának, valamint az igen terjedelmes szekció-közleményeknek gazdag anyagából kitűnik. E harmadik kérdés-csoport (Examen comparatif des littératures est-européennes) előadásai és négy szekcióban elhangzott közleményei a több mint 500 lapos kötetnek csaknem a felét foglalják el. „Nous arrivons ainsi au but de notre travail et peut-être à la finalité pratique que notre travail peut se proposer” — mondta joggal e témáról a konferencia egyik legtekintélyesebb részvevője, T. Vianu (137.).

Kétségtelen, hogy a kelet-európai irodalomfejlődés közös vonásainak e szélesen és sokágúan lezajló vitája és vizsgálata szorosabb és közvetlenebb kapcsolatban maradt a már említett első főtémával, Sötér I. és I. G. Nyeupokojeva elvi és általános módszertani tanulmányaival s azok vitájával, mint a második plenáris ülésnek az irodalomtudományi terminusok keletkezését és változását taglaló előadásaival és eszmecserejével. Noha — ez utóbbin — T. Vianu, H. Mayer és V. M. Zsirmunski előadása (a vitával és a terminológiai meg az összehasonlító stilisztikai szekció anyagával együtt) oly értékes és az előző évi utrechti Kongresszus erőfeszítéseinek irányába eső tudományos teljesítmény volt, hogy W. A. P. Smit, az AILC

elnöke, joggal vonta le ebből is a konklúziót egy irodalomtudományi terminológiai szótár megteremtésének szükségességére — a vita kiegyenlítetlensége és a szekciódadásoknak inkább elegánsan összefoglaló semmint új eredményeket feltáró jellege azt mutatta, hogy e körben a kutatást — különösen a hazait — jóval intenzívebbé kellene fokozni. A *Termes littéraires* szekció szép és igaz összefoglalások között (emeljük ki Kardos Tiborét a renaissance és a humanizmus fogalmának összefüggéseiről s M. Brahmerét a manierizmusról, aki lényegében Hausser és Weise felfogását tette a magáévá Curtiusszal és Hockevál szemben) egy oly dolgozatot mutat fel, amely új kutatásokon épült és valóban beillik egy terminológiai szótárba: J. Voisine cikkét az autobiográfia terminusának keletkezéséről és fejlődéséről. Erényeivel (adatgazdagság és rendszeresség), hibáival (hiányok: pl. a „mémoires pour servir à l'histoire d'une vie” típus mellőzése; merev történetiség) egyaránt a francia faktualizmus hasznos terméke. — A vita maga pedig, mely T. Vianu óvatos, H. Mayer energikusabb és zártabb gondolatmenetű előadása nyomán bontakozott ki, Vianu későbbi hozzászólásában csaknem szkeptikus fordulatot vett („Je me demande pourtant s'il est possible et s'il est souhaitable d'arrêter cette signification [des termes] une fois pour toutes”, 95. — ami a tervezett szótárról való lemondás közelébe vinne, ha Vianu dialektikája nem tenné hozzá mindjárt azt a finom megállapítást is, hogy a terminusok maguk is az irodalmi valóság szüntelen átalakulásának folyamatát kísérik s így meggátolhatatlan, hogy ne változtassák értelmüket, amit tehát korszakokként kell meghatározni), Mayernél pedig némi nehézséghez, a művészettörténetből átvett terminusok iránti merev bizalmatlansághoz vezetett. Ennek egyik nyomós oka a szellemtörténeti hamisításoktól való óvakodás. W. Krauss pl. még a barokk terminusát is azért utasítja el, mert az — szerinte — a „wechselseitige Erhellung der Künste” szellemtörténeti és a művészet nem-marxista abszolutizálásához vezető koncepciójából ered, és mert — szerinte — a szocialista országokban a fiatalabb kollégák nem ismerik a német szellemtörténet „unheilvolle Entwicklung”-jét (95.). A helyzet azonban nem így áll, a komplex kutatás éppenséggel történeti alapon vet számot a művészetek egymásra tett kölcsönös befolyásával, s a barokk fogalmát már nem csupán a szellemtörténeten túljutott polgári tudomány vizsgálta felül, hanem a marxista művelődés és irodalomtörténet a szociális és történelmi alapoknak megfelelően tisztázta is. A vita ez esetben egyfelől H. Mayer és német kollégái, másfelől Klaniczay T., Vajda Gy. M., K. Wyka között zajlott le, a *Termes littéraires* szekció tanulmányaiban pedig szö-

veg alatti áramként folyt tovább (a Coméniusszal kapcsolatban — német kollégáktól s J. Mukařovskýtól — visszautasított barokk itt ismét felmerült (247.) és a lengyel, tágabban az egész barokknak differenciált szemléletében a cseh H. Jechová (224.), a lengyel M. Brahmer (254—255.) és a magyar Angyal Endre egyetértett egymással.

Ha így a terminusok körüli egész eszmecsere és előadássorozat (kevés magyar részvevővel) eredményességét tekintve alatta maradt is a kelet-európai irodalmak összehasonlító vizsgálatai egészének, tagadhatatlan, hogy az a szekció, mely (kapcsolódva Zsirmunzskintak Les problèmes de la stylistique comparée c. módszertanilag kiváló dolgozatához) összehasonlító poétika és összehasonlító stilsztika címen gyűjtötte egybe francia, magyar, cseh és lengyel kutatók előadásait, kimagasló eredményeket mutatott fel. Széles elvi alapozással, történetiség és esztétikum „kiegyezésé”-nek megállapításával kezdődött a sor — Étiemble részéről, és oly jeles, összehasonlító metrikai stúdiummal folytatódott, mint amilyen Gáldi Lászlóé vagy Halász Előd matematikai logikai alapon felvázolt, sokatigérvő tanulmányával a regénybeli objektív történet, elbeszélés és „mese” dimenzióinak diagramba foglalásával, oly modell típusok körvonalazásával, amelyek írók, áramlatok ill. korszakok legezszakabb összehasonlítását teszik lehetővé. H. Jechová a közönség izlésének és az irodalmi áramlatnak dialektikus összefüggéséről, a stíluseszközök típusai változásának társadalmi okairól adott elő s M. Zmigrodzskának a regényelmélet egy alapproblémájáról (az elbeszélő szerepéről) írt összehasonlító tanulmánya a jelen irodalomnak égető kérdéseit is kérte figyelemmel a sokágú fejlődést. Ezek az összehasonlító stilsztika körében készült tartalmak, marxista szemléletű s kiérlelt módszerességgű tanulmányok azzal biztatnak, hogy a jövőben e téren is (tudományunk talán itt maradt el feladatai mögött leginkább, mint Nyirő Lajos hangsúlyozta: „Et ne devonous pas juger anormal le fait que les recherches stylistiques de la littérature sont devenues par excellence des disciplines linguistiques?” 192.) lényeges változás és talán fellendülés várható.

Meg kell még említenünk az összehasonlító irodalomtörténet történeti feldolgozó szekció komoly eredményeit — külföldi kartársaink, főleg a saját (de a mieinknél későbbi) kezdeményeiket hangsúlyozó németek, elfelejtették, hogy Meltz *Acta Comparationis Litterarum Universarum* (1877) kilenc évvel előzi meg Posnett és Koch fellépését s hogy az összehasonlító irodalomtörténeti kutatásoknak Magyarországon sok évtizedes múltja van már. Ennek minden nacionalizmustól ment, kritikai szellemű áttekintése — különö-

sen Vajda Gy. M. és Bor K. kitűnő dolgozataiban — sok tanulsággal szolgált éppen a diszciplína fejlődéstörténetét, közép-európai alapozásának megismerését illetőleg. S méltán került ez összefüggésben a kötet végére Bóka László szép megemlékezése Turóczy-Trostler Józsefről, az összehasonlító irodalomtörténet nemrög elhunyt nagy magyar képviselőjéről.

Gazdagon bontakozott ki — Dolanský J. és Klaniczay T. bevezető előadásai nyomán — azoknak a szekcióknak a munkája, melyekben a kelet-európai irodalmak összehasonlító vizsgálata folyt le. A hatás és kölcsönhatás kérdését a tanulmányok többsége azon az elvi alapon vetette fel, melyet Sötér István vázolt fel bevezető előadásában (a nemzeti irodalmak áthasonlító törekvéseinek fontossága, a világirodalom kronológiájának eltolódása nemzeti irodalmak szerint, a „messages adressés à l'humanité” s a nagy irodalmi áramlatok szerinti szintetizálás lehetőségei stb.) és azon a körön belül, melyet J. Dolanský a kelet-európai irodalmak regionális csoportjának nevezett (a differenciáló tényezők fenntartásával) s amelyet a vitában a nyelvre s tájegységre való korlátozás félrevetésével el is fogadtak. Az az óvatosság, mellyel Étienne, Barta J., K. Wyka, M. Zmigrodzka a „cadres géographiques” merevsége ellen (40. l.) vagy a differenciák erős figyelembevételre (Wyka 133—134., Barta 144.) mellett nyilatkozott, éppen nem a fejlődés közös törvényszerűségei iránti kétely jele volt, hanem reális számvetés a nagy közös munka realizálásához nélkülözhetetlen első lépésekkel. E tekintetben Wyka Sötér István bevezető gondolatait folytatta („rendre compte de ces faits primordiaux en préparant une enquête méthodologique concernant les principales époques littéraires, les grands courants... 1333.). Sötér, Wyka, Zsirmunzski és Klaniczay nagy távlatokba mutató felismerései és tétellei természetesen egyelőre még nem válhattak a konferencián felhalmozott anyagnak belső „rendező” elveivé, bár pl. R. Grebeničkovának a történelmi kontextusról (melynek foglalatja átlépi egy nemzeti irodalom keretét) vagy G. Steinernek a perspektíva-fogalomról felvázolt igen figyelemre méltó gondolatai tk. a fűeladások alap-tételeit bontogatták tovább s csiszolták ki konkrétabb összehasonlító elemzés instrumentumaivá. Különösen termékenynek látszik Klaniczay T. megállapítása arról az archimedesi pontról, ahol a kelet-európai fejlődésnek a nyugatitól való eltérése s az előbbi irodalmainak közös sajátosságai lényegükben s leginkább megragadhatók: „le grand renouveau des littératures ouest-européennes s'est réalisé sous le signe du caractère profane et de l'humanisme à l'époque de la Renaissance, tandis que celui des littératures d'Europe orientale eût lieu à l'époque des lumières et

du romantisme, sous le signe de l'idée nationale” (125.). Kár, hogy egyes hozzászólások ill. közlemények nem vették eléggé figyelembe e határvonal döntő fontosságát (Zmigrodzka, aki a régi felé vonul vissza, 135., Girnus, akiknek 1848-cal kezdődő német fejlődés-konzepciója jóval kevesebbet nyújt a kelet-európai irodalmak összehasonlításához, mint Klaniczay terminusa). A legjobb konkrét összehasonlító dolgozatok mélyén (még ha a kapitalizmus irodalmáról szóltak is) a Klaniczay által meghúzott határnak, mint közös társadalmatörténeti fordulónak elismerése áll (pl. Sziklay L., Tarnay A., Kovács E.).

Ha mármost egybevetjük egymással az említett elvileg bevezető és a kelet-európai összehasonlító stúdiumról általában szóló tanulmányoknak (Sötér, Nyeupokojeva, Dolanský, Klaniczay és Köpeczi írásainak, valamint K. Wyka leginkább ömelljük állítható, tág látókörű s elvileg fontos közleményének: Les principaux problèmes de recherche de la littérature du XXe siècle) tételleit, vezérmotívumait azokkal az eredményekkel, melyeket a három nagy szekcióba (A kelet-európai irodalmak a kezdetektől a XIX. századig, a XIX. században, a XX. században) sorolt tanulmányok adnak, az alapelvekben való egyetértésen túl gyakran hiányolhatjuk az oly további módszertani szempontok következetes és elmélyült alkalmazását, amelyeket Sötér, Wyka s mások vetettek fel (irodalmi áramlatok, stílustörténeti kategóriák), és sajnálhatjuk, hogy az a panoráma, melyet Wyka vázolt fel a XX. század irodalmának fő jelenségeiről (a realizmus, a szocialista realizmus, a kísérletezés és avantgarde) nem kerekedett ki teljessé a megfelelő szekció részlettanulmányaiban. Érthető, hogy ez utóbbira nem kis részben még mindig problémát oldozgató, a tulajdonképpeni „összehasonlító” műveletet megelőző feladatok hárultak. A kép azonban egyrészt az avantgarde, az izmusok, nemzetközi vitákban forgó nevek (Kafka stb.) elmosódása vagy hiánya miatt elvileg sem volt teljes, másrészt nem érte el az esztétikai jellegű, formai és stilisztikai vizsgálatnak azt a fokát, melyre költők vagy műfajok összehasonlító elemzésével a XIX. század előtti s a XIX. századi irodalmak vizsgálatában — Zsirmunzski példája nyomán is — jutottak el más kutatók. A XX. századi szekcióban inkább az úttörő munkálatok érdemét kell megállapítanunk (Kardos L., Illés L. és Szabolcsi M. munkáiban), nem annyira kialakult, kész eredményeket, mint inkább problémák helyes felvetését (a proletkult-szakasz, a szocialista líra fejlődése) kell elismernünk. S legelső sorban magyar kutatók felkészültségéből — ebben a szekcióban egyedül L. Sargina képviselte a külföldi hozzászólót, míg az előző két szekcióban 3—3 külföldi ill. külföldön élő magyar kutató szólalt fel.

A XIX. század előtti irodalomnak s a XIX. századnak szekciója leginkább bizonyos műfajok (poétika, elbeszélő költemény, regény) összehasonlító stúdiumában mutatott fel értékes dolgozatokat, kevésbé egyes költői művek elemzésével (de Képes G. Burns és Sevcenkója kiemelkedik a sorból), s a legritkább volt az oly típusú tanulmány, amelyik több nemzet irodalmának társadalmi bázisát és ennek megfelelő fő irányait vetette volna össze egymással (Kovács E.). Pedig az összehasonlító irodalomtörténetnek éppen ez lehet az egyik fontos, az érdekeltek egyetértését is megteremteni hivatott módszere. Aligha véletlen, hogy éppen a XIX. századi szekció írásaiban esnek a legerősebb sugarak a magyar, cseh, lengyel, szerb, orosz és bolgár irodalom közös fejlődésének sajátosságaira, a konkrét differenciáló mozzanatok kiemelése mellett. A módszerek is itt a legváltozatosabbak (eszmetörténet, esztétikai minőség [pl. humor], írói mű, írói utóélet, műfaji párhuzam stb.).

Végül: csak sajnálni lehet, hogy Lukács György ide is tartozó életművének nagy tanulságaival (a regényre s a drámára gondolunk elsősorban) — futólagos említéseken túl — senki sem foglalkozott külön, érdemhez méltó módon.

E nemzetközi konferencia mérlegét, me-

lyen a számos külföldi meghívott közül vagy harminc kiváló tudós (bolgár, cseh, francia, jugoszláv, lengyel, német, román, szlovák és szovjet) vette ki részét aktívan az eszmecsereből nem sokkal több magyar kutató társaságában, csak megközelítőleg tudjuk megvonni a megjelent és Sötér I., Bor K., Klaniczay T. és Vajda Gy. M. által kiválóan szerkesztett kötet tartalmának fenti ismertetésével és kritikájával. Hogy a kelet-európai irodalmak történetének szintézise felé a szélesebb elvi egyetértés jegyében itt történt meg az első jelentős lépés, a folytatható kezdeményezés, az kétségtelen. Mind az elvi bevezető és a plenáris üléseken elhangzott tanulmányok, mind a szekciókba foglalt előadások azt mutatják, hogy a magyar irodalomtudomány — belső fejlődése és fokozatosan kiépült nemzetközi kapcsolatai révén — nagy mértékben képes volt kiszélesíteni vizsgálódásainak körét, az irodalmi összefüggéseket komplex módon ragadja meg, sőt, egyik tüzihelyévé válhat a nemzetközi összehasonlító irodalomtörténeti kutatásoknak. A fribourg-i kongresszus magyar sikerei éppúgy ezt a reményünket igazolják, mint a magyar irodalomtörténeti szintézis nemrég elkészült s megjelent nagy kötetei.

Szaunder József

LITTÉRATURE HONGROISE, LITTÉRATURE EUROPÉENNE

Études de littérature comparée publiées par l'Académie des Sciences de Hongrie à l'occasion du IVe congrès de l'Association Internationale de Littérature Comparée. Rédigé par István Sötér et Ottó Süpek. Bp. 1964. Akadémiai K. 647 p.

Erre a nagyméretű s kihatásában minden bizonnyal nagy horderejű vállalkozásra az összehasonlító irodalomtörténészek nemzetközi szövetségének múlt évi, Fribourg-ban tartott kongresszusa adta meg a kezdeti lendületet: miután hosszú évekig a magyar irodalomtörténészek nem, vagy csak alig hallatták a hangjukat szaktudományunk nemzetközi fórumain s diszciplínáiban, a két évvel előbb Budapesten tartott, valóban sikeres kelet-európai konferencia után most a legszélesebben nemzetközi irodalomtörténeti fórumon kívánták letenni a magyar tudomány obulusát, bemutatva, hol tart ez az ága tudományunknak nálunk.

Csak elismeréssel lehet szólni a szerkesztést végző Sötér István és Süpek Ottó munkájáról: szemmel láthatóan arra igyekeztek, hogy a kutatók különböző nemzetűekéi éppúgy szóhoz jussanak, mint a marxista szemléleti igény mellett megnyilatkozó különböző munkastílusok: az elméleti hajlam éppúgy, mint a részletkutatási eredmények. Ugyanakkor s mindezen keresztül e kötet közvetve egy európai horizontú és szémszögű magyar

irodalomtörténeti vázlat is: ha a külföldi kutató nem kap mást a kezébe a magyar irodalomról, mint ezt a kötetet, akkor könnyen lehet, hogy irodalmunk legnagyobb nevei ismeretlenek vagy alig-ismertek maradnak előtte, de a főbb ízlés-irányokban, befolyás-hullámokban nagy tévedések vagy hiányok nélkül fog tudni eligazodni. És ehhez nagy segítséget nyújt Bor Kálmán kötetet záró bibliográfiája, mely közel húsz esztendő magyar vonatkozású összehasonlító irodalomtörténeti tevékenységéről számol be. Közel négyszáz cím-felvétele beszédesen tanúskodik arról, hogy ez az ága diszciplínáknak, ha nem is állt mindig reflektorfényben, de ki sohasem hunyt.

A kötet szerkesztésének kiegyensúlyozottsága, megkomponáltsága szinte elfedik kisebb hibáit. Nyilvánvaló, hogy terjedelmi okok, határidő-problémák stb. erősen közrejátszottak az anyag összeválogatásánál, hiszen a kötetnek pontos időre kellett kikerülnie a nyomdából, mégis sajnálatos, hogy az összehasonlító irodalomtörténetnek olyan erői, mint Barta János, Kardos László, Kómlós

Aladár, Waldapfel József, vagy a fiatalabbak közül Halász Előd, Yulow Viktor — távol maradtak. De ezek az okok sem magyarázzák, miért nincs a kötetnek névmutatója — illetve a névmutató miért csak a bibliográfiái anyagot öleli fel? Az ilyen jellegű munkáknál a névmutató nélkülözhetetlen, s eredményeinek a tudományos vérkeringésbe való bekerülését nagy mértékben elősegíti. Végül a kötet franciasága: sem szidni, sem dicsérni nem lehet. Nyelvtanilag korrekt az egész, csak éppen a francia szöveghez szokott szem fárad el rajta túl gyorsan: sokszor nehézkes, körülményes, túlzottan fordítás-szagú és túl kevéssé egyéni a különböző szövegek átültetése. Amellett nyomdai ellenőrzése is sok kívánni valót hagy hátra: rengeteg a sajtóhiba, nem annyira értelemzavaró, mint bosszantó gondatlanság a kötetben.

Mindez tán akadémikusodásnak tetszhetnék, pedig csak visszája annak az örömmek, mely az olvasót a mű láttán elfogja: a magyar irodalomtörténeti kutatás elevenségének, életképességének s a korszerű áramlatokkal, eredményekkel való lépés-tartásának jelentős bizonyítéka. Ugyanakkor bizonyítéka annak is — s ez valószínűleg egészséges jelenség —, hogy az összehasonlítás az irodalomtörténeten belül nem lett nálunk valamiféle szeparált, külön művelt ágazat, speciális erővel; vannak bár egyes irodalomtörténészeink, akik szívesebben nyúlnak összehasonlító témákhoz s vannak, akikről az ilyesmi távolabb áll, de az összehasonlítás senki számára sem „Ding an sich”, hanem a lehető módszerek egyike bizonyos irodalmi-szellemi folyamatok jobb, mélyebb megértéséhez és interpretálásához.

A kötet zárótanulmánya Vajda György Mihály munkája a magyar összehasonlítás múltjáról, eredményeiről. Nagyvonalú s ugyanakkor minden jelentős tényt számbavevő dolgozat, melyből kiderül, hogy a tapogatózó kezdetek után az összehasonlításnak nálunk is a pozitívizmus adott szárnyakat s a szellemtörténet ragadta légritka régiókba; az első különösen konkrét művek vagy korszakok összehasonlításában ért el eredményeket, a második érdeklődésének főiránya a stílus-jelenségek összevetése felé terelődött. Ez a két tendencia mai irodalomtörténészeink munkásságában is fellelhető, társulva a marxista interpretáció, a materialista horizontba-állítás igényével. S itt egy régi tendencia egy új hiánnyal társul: valószínűleg éppen a szellemtörténeti múlt következtében, a stílustörténeti irányzatok kutatása és interpretálása szellemi életünk dogmatikus korszakában háttérbe szorult, szinte törvénytelenül vált: könnyen megkaphatta a formalista címkét, mely már akkor sem volt dicséret jelző. Pedig hogy az ilyen jellegű kutatásokra a marxista irodalomtörténetnek milyen szük-

sége van, azt nem csak Gáldi László vagy Hopp Lajos szűkebb körű vizsgálatai (az egyik a kelet-európai nyelvújítás, a másik a levél-regény köréből) bizonyítják, hanem Sötér Istvánnak az egész XIX. századi magyar irodalom problémáit felölelő tanulmánya és Klaniczay Tibornak a stílustörténeti kutatásokat, elhatárolásokat elvi síkon vizsgáló dolgozata, amely igen érdekes és fontos, helytálló eredményekre vezet, különösen a stílusok létrejötte s a stílusváltások társadalmi osztálymeghatározottsága területén. Sajnálatos viszont, hogy ezeket a Klaniczay által kidolgozott módszereket és eredményeket egy olyan gazdagon dokumentált és színes gondolatokat tartalmazó dolgozat, mint Czine Mihályé, nem használja fel: igen fontos lett volna pedig annak a meghatározásánál, miért van nemzedéknyi késés a naturalizmus magyarországi jelentkezésénél? s ez a naturalizmus hazai pályafutására is érdekes fényt vethetett volna.

Sajnos, az elmélet a magyar irodalomtörténetnek sohasem volt gazdagon csörgedező és színes ága. Ma is meglehetősen így van ez, s ez a kötet is tanúbizonyítása; az egyetlen Nyíró Lajos, aki nagyobb dolgozatban mérkőzik meg a jelenleg Nyugaton divatos elméleti irányzatokkal s szembesíti azokat a marxista elmélettel, rámutatva részbeni vagy egészen retrográd jellegükre, egyben ezt az alkalmat is felhasználva arra, hogy irodalomszemléletünk kiragadja a realizmus-antirealizmus beszűkítő antinómiájából. Ugyanakkor Szabolcsi Miklós a mai magyar irodalom és a világirodalom viszonyát vizsgálva inkább csak a tényközlésnél marad, sokkal kevésbé törekszik elméleti általánosításokra, pedig ha e feladatot is vállalja, gazdag anyaga alapján irányjelölő szerepet is betölthetne.

A tanulmányok túlnyomó többsége — s ez a dolog természetéből, a hazai hagyományokból egyaránt folyik — részletkutatások eredményéről számol be. Úgyszólván minden tanulmány elkápráztat adatgazdagságával, némelyik azonban — mint pl. Dömötör Teklái — mintha be is érné ezzel. Számosan (mint Vargyas Lajos, vagy Hadrovics László) eljutnak anyagbőségük elvi kifejtéséhez, általánosításához; e téren az egyik legtanulságosabb dolgozat Képes Gézáé, aki két nevezetes felfedezést tesz: egyfelől, hogy Reviczky Károly gróf vezette rá William Jones-t Háfiz szépségeire, másfelől, hogy Jones volt Csokonai vezetője Háfizhoz s hogy a rokokó zengzetek Csokonai költészetében sok esetben Jones-on keresztül az arab—perzsa költészetre vezethetők vissza. Mindkettő fontos és jelentős eredmény, azonban a kettő nehezen áll össze egyetlen gondolatmenetű a tanulmányban. Más vonatkozásban kell elgondolkoznunk azon a jelenségen, hogy Sziklay László valóban rendkívül gazdag és sok isme-

retlen anyagot feltáró dolgozata Pest-Buda jelentőségéről a szomszéd népek modern irodalmának megszűlésében nyilván nem jöhetett volna létre Csahihen Károly és Waldapfel József úttörő munkái nélkül; szinte érthetetlen, miért nem említi — akár polemizálva — őket.

A szerkesztés gondossága általában el tudta kerülni az átfedéseket, a fölösleges ismétléseket az egyes tanulmányok között. Ilyen találkozás csak egy maradt — talán elkerülhetetlenül — Diószegi András és Rév Mária tanulmányai között. Mindkettő hasznos és érdekes írás; de mintha Rév Mária dolgozata módszertanilag messzebb mutató lenne, akkor is, ha részeredményeivel többször lehetne kedvünk vitatkozni. Ő ugyanis a századvégi-századeleji orosz és magyar irodalom összevetésénél az alkati-hangulati hasonlóságok-különbözőségek vizsgálatából s az ezek mögött meghúzódó társadalmi mozzanatokból indult ki; meggyőződésünk szerint ezzel a módszerrel a kelet-európai irodalmak összehasonlítása lényegesen szélesebb és megvilágítóbb perspektívákra talál, mintha pusztán a közvetlen hatások-átvételek vizsgálatánál marad. Az összehasonlításnál — ha az valóban marxista alapokon kíván előre haladni — úgyszólván mindig fontosabb az,

hogy ki, mikor mit vesz át s-hogyan, mint az, hogy kitől; a modell csak funkciójában érdekes, nem önmagában, mint ahogy az ilyen, legszélesebb értelemben vett imitáció mindig bizonyos igényről és hiányról árulkodik. Ennek az egyedi-alkati és társadalmi okait kimutatni, következményeit elemezni: minden bizonnyal ez a marxista összehasonlító irodalomtörténet elsőrendű feladata. S ezt a feladatot látja el egy látszólag szűk területen, de széles körre fényt vető tárgyi és elméleti felkészültséggel Köpeczi Béla tanulmánya Stendhal magyarországi szerepéről.

E rövid beszámoló keretében a kötetbe foglalt huszonöt tanulmánynak csak kisebbik részét említhettük. Nem is lehetett célunk valamennyinek felsorolása, még kevésbé az általuk kiváltott gondolatok — egyetértés vagy polémia — regisztrálása. Ez a gyűjteményes kötet alkalomra született, de jóval több, mint alkalmi gyűjtemény: akarva-akaratlanul képe az összehasonlító irodalomtörténet hazai állásának, problémáinak; részben közvetve, részben közvetlenül jelzése annak, merre kell a további munkásságnak haladnia, hogy a ma még meglevő hiányokat leküzdhesse.

Nagy Péter

PETŐFI SÁNDOR LEVELEZÉSE

Függelék (vegyes feljegyzések, szerkesztői jegyzetek, dedikációk, másolatok, rajzok). Pótlás a kiadás korábban megjelent kötetéhez. Sajtó alá rendezte Kiss József, V. Nyilassy Vilma. A Függelék Törő Györgyi, a Pótlás Kiss József munkája. Bp. 1964. Akadémiai K. 701 l. 6 t. (Petőfi Sándor összes művei, VII.)

Mire befejeződött Petőfi műveinek kritikai kiadása, már kezdek újra, bár erről legkevésbé szerkesztői tehetnek, sokkal inkább a régi szabályzat, mely rosszul jelölte ki a feladatot s a követendő módszert, mert a jegyzetekkel való oktalan takarékosságra és a szövegek helyesírásának megbolygatására utasított. Az utolsó kötet készítésekor ezek az előírások szerencsére már nem kötötték a szerkesztők kezét, s a korábbi munka félsikerén maguk is okulván, végre rátaláltak a helyes megoldásra, és áldozatos szorgalmat leleményes okossággal, ritka anyagismeretet lankadatlan filológiai éberséggel egyesítve olyan művet hoztak létre, mely mintául szolgálhat az eljövendő kritikai kiadásoknak.

A kritikai kiadás tagadhatatlanul fontos, nélkülözhetetlen válfaja az irodalomtudománynak, legföljebb azon lehet eltűnődni, hogy a mai fejlett nyomdai eszközök kényelmei közepette egyben-másban nem korszerűtlen-e. Iszonyú fáradtságot fordítunk a szövegekkel való bibelődés munkájára, s az eredmény olykor szinte kétséges, hiszen némely agyonjavított kéziratlap változatainak körül-

ményes leírása, a szögletes, hajlított és mindenféle zárójelek dzsungelével (gondolok például Vörösmarty vagy Tóth Árpád kritikai kiadására), minden igyekezet ellenére sem ad világos vizuális képet az eredetiről — nem volna egyszerűbb, legalább a makrancosabb esetekben, hasonmást adni s valamiképpen párosítani a fényképzési eljárást a szöveg-gondozás hagyományos módszereivel? Időt nyerhetnénk, erőt kímélhetnénk vele, s ezt a kritikai kiadások készítői annyival inkább megérdemelnék, mert munkájuk úgyszólván kicsit hálátlan munka, puritán műfajuk szigorú kötelmei között, hiszen például Petőfi levelezésének kiadói már-már egy monográfia anyagát gyűjtötték össze s osztották szét bőkezűen a jegyzetekben, anélkül, hogy a monografikus tárgyalás mutatósabb eredményre törekedhettek volna. A tudomány napszámái ők, teljes mérnöki készültséggel birtokukban csak az állványok fölhúzásán szorgoskodhatnak — ancillae philologiae.

Puritánságra szorítják a kritikai kiadás műfaji határai a bírálót is. Bármennyire csábító volna, noha csak hevenyészve, nekifogni

most a levélíró Petőfi portréjának, nem ez a feladat. De azt már mégsem állhatom meg, hogy legalább egy kis elmefuttatást ne közöljek Petőfi és Arany levélváltásáról. Páratlan nemzeti kincsünk ez, páratlan talán az egész világirodalomban: két ilyen nagy költő s két ilyen tiszta jellem ölekezése, ez a tündöklő barátság, ez a férfias fegyvertársi hűség, két — sokban elütő — kedély villanypólusainak szikrázó összetalálkozása; ölekezést mondtam az imént, mondhatnék birkózást is, kamaszkutyák hempergését, morgást, megtépedett füleket, véget nem érő játékban, mely lám minő fűrgévé változtatta azt a macsó Aranyt — meddig játszottak volna így, ha ama július 31-e ki nem oltja és be nem felhőzi e két ifjútitáni jókedv egyikét s másikat? talán bizony volnának „akadémiai papírszeletekünk” Petőfi Sándortól is, értekezlet alatt kajánul a főtítkár úr elé csúsztatottak, hogy a gondos hivatalnoknak csak ügyelbajjal sikerült volna komoly képét megőriznie? játékuktól játszani csábult képzeletünknek milyen jól esnék egyszer így elképzelni őket, a véres valóság vagy az apostol-sors nyomasztó víziói helyett két kis öregeskét, öklelő rímeken s pukkanó szótrefákon somolygót. Sorsuk kártyacsomagjában (mely mindig számtalan játszma lehetőségét tartalmazza) benne volt ez is; vagy tán nem ők csinálták irodalmunkban az első karinthyadákat? Igen-igen; a szavakkal való huncutkodást, a mesterség eszközeinek bűvészkedő forgatását, melyet a közvélemény főként Karinthy és Kosztolányi nevéhez kapcsolt (bár József Attilától sem volt idegen), s amely nélkül bizonyosan nincs is nyelvi zseni, a költészet anyagára való efféle rácsodálkozást és a benne való turkálást először Petőfi és Arany művelte irodalmunkban! Törődtek a szavakkal, a nyelvel azelőtt is, de az valóban törődés, rá gondolásuk gond volt. Kölcsey például írt egy szép verset, de német címet adott neki, mert magyart nem tudott, és barátaitól kért a *Schwärmer* szó tolmácsolására javaslatot. Szemere neki is rugaszkodott, s miután Klopstock segítségével kihüvelyezte a német szó vélt gyökét, ezzel állt elő: „Nem tehetnénk-e a *Schwärmerei*-t *hényr*-nek? A szó analogián épül, a szó fest; mert a *h* forróságot s hevet s az *ny* lágyságot jegyezz; a szónak ágazatai nem éppen kedvetlenek. *Schwärmt*: *hényz*: az *nyz* azt festi, amit az *rm*: csak hogy amaz, ti. a magyar, szelidebben. *Schwärmer*: *hényző*. ... Mit gondolsz?” Kölcsey azt gondolta, hogy akkor inkább maradjon a német. Bár csak néhány évtized választja el, milyen messze esik ettől a bajoskodástól Petőfi és Arany szó-idomársága, a dévaj szó-konfetticsata! Egy vállrándítással elvetvén elődei gondját és panaszait („Gonosz dolog az, hogy nyelvünkben annyi e-nek kellett teremni” — Kölcsey), e két istenadta tehetség már

játszani tudott: fél évszázaddal Karinthyék előtt Petőfi már kedvét lelta a szó-intarziában (told ide — Toldi), Arany a tréfás betűcserében (vakmerőség—makverőség), s egy-egy jólsikerült képzavart oly élvezettel nyújtottak át egymásnak, mint költőnek való csemegét, ritka ajándékot („valakit *borral lekenyerezni*”). Hébe-hóba ilyesmivel persze más is szórakozott, hiszen ahol az irodalmi élet kávéházakban zajlik, ott az elméskedés is kihajt, és például maga Petőfi említi egyik szójátékáról: „meggyilkolna Vahot Imre, hogy ezt nem ő találta ki” — de ilyen sok s pazar mutatványra csak a két költő kisportolt izomzatának erőfölöslegéből tellett: az ujjaiuk pörgették, amit más szuszogva is alig bírt megemélni. A sziporkázó páros tűzijáték petárdáit Petőfi gyújtotta be; próbálkozott hasonlóval már korábban is, először Pákh Alberthez írt 1844. április 15-i levelében, de a labdát vissza is kellett dobni, ahhoz méltó társ kellett, végre megtalálta, s ki más lehetett az, mint Arany: ők ketten voltak legfőbb urai a nyelvnek, a két „bájdús” népmű volt akkor az ország legrefináltabb *literátora*. S hogy kipirultak a viháncolástól! — hol a boldogság mostanában? kétségkívül egy barátságos levél kanyarintásában... Sajnáltni lehet, hogy efféle megfigyelések közlésére a kritikai kiadás a szerkesztőknek nem ad terep, holott aligha kerül valaki is bensőségebb viszonyba egy-egy író szövegeivel, stílusával, lelkével, mint aki kritikai kiadást készít, ezért mondom, hogy hálátlan műfaj ez, melynek díja sokszor csak annyi, hogy a bírálat felrója a sajtóhibákat.

Ezúttal csak igen keveset, hálstennek. Annál több a dicsérnivaló.

Száznyolcvanhárom levél, ebből százharminckettő Petőfié: ennyit tartalmaz a kritikai kiadás. Új benne tulajdonképpen nincs, mert a legtöbb előkerült kilenc apró levelet maguk a szerkesztők már korábban közzétették; de mennyi újdonsággal, ötlettel, beszédes adattal szolgálnak a jegyzetek!

Először is: amire még sohasem gondoltak — ez a kiadás számba veszi Petőfi levelezésének ismeretlen darabjait is. Harminc lapot tölt meg fölsorolásuk s a jeleké, melyekből reájuk következtethetünk: bravúros munka! és persze belesápadunk: kicsoda érték ment veszendőbe, hiszen úgy látszik, több ami elkallódott, mint ami megmaradt.

Továbbá: valahányszor egy-egy név legelőbb a szemünk elé kerül, a szerkesztők részletesen tájékoztatnak viselőjének Petőfihöz fűződő kapcsolatairól. E pompás miniatűr tanulmányokban nem ám csak Szinnyi adat-tárának s egy-két lexikonnak kivonatát kapjuk (amivel némely jegyzetíró beéri), hanem a tárgy megkívánta különleges kutatások önzetlenül átnyújtott eredményeit, úgyszólván egy nagy biográfiához elegendő üzem-

anyagot. S a szövegek minden kis rejtelmének, célzásának földerítésében mennyi figyelmes-ség, egy-egy dátum s efféle kikövetkeztetés-ben mennyi óvatos fontolgatás!

A jegyzetek falanxa szinte hézagtalan. Ellenvetésre, kiegészítésre alkalom alig. A 4. számú levélben Petőfi, a selmeci diák, néhány szót kipontozva írta: „Soha sem szomorkodom, mindig jó kedvem van; de a mellett — — — — 1. . . . .] n . . . m i . . . n g . . . . . k.” Ferenczi csak vaktában próbálkozott a megfejtéssel: „Bizonyosan efféle következett volna: sokat éhezem”; a szerkesztők szerint valószínűbb, hogy „valami kamaszos titokról volt szó.” Nyilván; de mi volt a titok? Én érteni vélem: „lányokkal nem igen gondolok.” Semmi trágárság tehát; hogy miért kellett mégis kipontozni? istenem, tizenöt éves gyerek írta!

1847 júliusában Petőfi így címezi egyik levelét: „Rivuli-Dominarumi Pap Zsigmonyd úrnak” stb. Nem ártott volna megjegyezni, hogy ez a főlöszeges y a névben szó-intarziát csinál, s mivel a *mony* tojást, sőt egyes vidékeken herét jelent, elég gonosz kis tréfa. Ami pedig Rivuli-Dominarumot illeti, nem elég magyarázatul, hogy a levélíró „középkori oklevelekben előforduló latin nevének említ Nagybanát”. Mi köze Petőfinak a középkori oklevelekhez? Pálffy Albert egyik elbeszélésének címe volt *Rivuli Dominarum, az Életképek* 1845. évfolyamában jelent meg; ez adta Petőfinak az ötletet. A novellát bizonyosan ismerte, *Úti levelei* egyikében, épp 1847 júliusában, említi is.

A 34. levél jegyzeteiben nem sikerült az „ólmos füttykösök” magyarázata. „Az ólmos bot a 48-as forradalom előtti tisztújítási csetepaték hírhedt fegyvere” — eddig rendben van; de miért „a nemesi önkény szimbóluma”? úgy lehet érteni, mintha nemesseink a jobbágyok ellen használták volna, holott pór a tisztújításnak tájkára sem mehetett, a jó urak ott egymást ütlegelték. Nemesi önkény — nemesek ellen? Pontosan kell fogalmazni: az ólmos bot a „nem adózunk”-párt eszköze és szimbóluma volt, a „bunkócrátia”-é.

A 22. levélben Petőfi azon szeneleg egy kicsit, hogy ő mennyire nem szeret, nem bír, nem képes levelet írni (noha százakat írta): „a levélírás több mint halál, több mint a kínpadok», hogy Vörösmartyként fejezzem ki magamat” A jegyzet: „Ezt a sort nem talál-tuk Vörösmartyknál”. Én sem találtam, őszin-tén szólva nem is kerestem, de meg kell annak lenni valahol, a jambusokról ítéve, valamelyik drámájában, és a jegyzet folytatásával nem tudok egyetérteni: „Petőfi, bár idéző-jeleket alkalmaz, feltehetőleg nem szó szerint idéz, hanem Vörösmarty stílusában fogalmaz (erre mutat a -ként képzős alak is, Vörös-martyval helyett)”. Éppen az ellenkezőjére mutat, nagyon is arra, hogy Petőfi idéz, ti.

a reformkorban közönséges volt idézetre a -ként képzővel utalni, és ha Petőfinél nem fordul is elő máskor ez a formula, annál gyakrabban kortársainál. Ezt a kis félreértést csak azért említem meg, mert módszerbeli tanulságot rejt: nem elég csupán egy szerző szövegeibe beásnunk magunkat vagy témánkat csak a filológiai szakirodalom felől megközelíteni, nélkülözhetetlen a korabeli sajtó szüntelen olvasása is, szükséges annak fordulatait, hangulatát, szellemét vérünkbe szívni, föl-emni, mint Erdélyi János mondaná.

Módszertant érdeklő ez is: a jegyzetek — és nemcsak e kiadásban! — többnyire ott válnak hallgatagga, ahol valamely külföldi politikai eseményről vagy világirodalmi vonatkozásról kellene szólni. 1849. május 23-án Petőfi ezt közli Arannyal: „Ujásgul irhatom a muszka háborút s a francia intervenciót a római köztársaság ellen.” A muszka háborút persze ne magyarázzuk, de a francia intervenció megérdemelne egypár sort. Ma már azt sem tudja mindenki, hogy volt egy római köztársaság, még kevésbé azt, miként avatkoztak be ügyeibe a franciák, mi lett annak következménye, például hazánkra nézve, miért tartotta fontosnak Petőfi, hogy értesítse róla barátját, mit, miféle megdöbbenést fejezett ki azzal, hogy aláhúzza: „a római köztársaság ellen”, magában állt-e megdöbbenésével és így tovább. — Bajzához írott egyik levelében eldicsekszik Petőfi, mint tanárának az igyekvő diák, hogy „Tieck dram[at]urgiai] lapjait s Röttscher Kunst der dram[at]ischen] Darstellungját szorgalmasan” olvassa; nagyon helyes, ráér az még a zsenire is, mennyivel inkább egy filológusra, mégsem akadt tudtommal eddig senki, beleértve a szerkesztőket, aki megnézte volna: ugyan mit böngészett olyan szorgalmasan azokban a könyvekben a kezdő poéta? — Én még a *Párizsi rongyszédőtől* sem sajnálnék bővebb jegyzetet, bár ezt a színművet nem Petőfi, hanem Egressy emlegeti, de lám mit mond róla: „A darab és szerepem a fr[ancia] regényiskola remekei.” Íme a franciás izlésnek, Petőfiék izlésének egy érdekes megnyilatkozása; nem kellene hát a darabot egy kicsit közelebbről szemügyre venni: elolvasni például? hogy ugyan mi tett szét benne annyira, talán bizony a dráma politikai iránya, *szociális* romantikája? A jegyzet csak ennyit ír: „Pyat, Felix [helyesen: Félix — L. S.] nálunk is sokszor adott darabja.”

Még néhány apróság: Dobrossy keresztneve István és nem Alajos (306. lap); és miért nem *Dobrosin*ak írják, ha ő következetesen így írta, már a forradalom előtt is? — Szőnyi Pál 1847-ben, amikor szó van róla, még nem volt a Természettudományi Társulat elnöke, fiatal is volt hozzá (358). — A *szusztera* értelmét ki lehetett volna keresni a *Czuczor*—*Fogarasi*ból vagy a *Tájszótár*ból; mécses, sis-

tergő kanócot jelent, s így már érthető Arany mondata, mely Arad bombázásáról számol be: „Közeliünkben a téren, harminc szuszteránál (a mint a szalontai nemzetörök elnevezték) több pattant szét...” (176).

A levelek után a Függelék következik, mely Petőfi szerkesztői üzeneteit, följegyzéseit, dedikációit, másolásait, imitt-amott található aláírásait tartalmazza, egyáltalán mindazt, ami az ő keze vonása. Ez, ilyen szépen összegyűjtve, új. Gúnyolják nem ritkán a filológiát, hogy bolhából elefántot csinál, és hiábavalóságokkal tölti idejét. Lassabban a gúnnyal; sokszor a legparányibb adat is fontosá válhatik, ha nagyobbakra enged következtetni. Saint-Just könyvének tulajdonába került példányára ezt írta rá a költő: „Petőfi Sándor kincse. 1848.” Ezt untig idézték, de mindig az évszám nélkül; nekem is csak a kritikai kiadás hívta föl rá a figyelmemet. Régóta mondogatom, hogy Saint-Just hatását Petőfi forradalmi világnézetének kialakulására eltúlozva emlegették (anélkül persze, hogy meg is vizsgálták volna): amikor e művet írta, Saint-Just még nem volt a forradalom lánggalosú cherubja. Most meg mit látok: Petőfi a könyvet — nyilván — csak 1848-ban szerezte meg, előbb pedig, más példányát, aligha olvashatta, hisz az nagy ritkaság volt (a *kincs* szó talán erre is utal!) — akkor viszont hogyan hathatott ideológiájának *formálódására*? Jó volna persze e fontos bejegyzésről közelebbit is tudni, de a magyarázó csak ennyit közöl: „az év első hónapjaiban keletkezhetett.” Honnan veszi, hogy épp azokban? Hátha később? Sajnos, nem tudni, hogyan tett szert a könyvre Petőfi; kereskedő, például Emich, hajszolta föl? ugyan hol? nem valószínűbb-e, hogy valaki jóbarát zsákmányolta egy párizsi antikváriumban s kedveskedett vele a költőnek? például Dobsa, aki 1848 április végén jött onnét haza; vagy talán az (de kicsoda?), aki a „Béranger legújabb dalá”-t tartalmazó röplappal ismertette meg augusztusban — csak tünődöm, találgatok. (Mellesleg: ezt a dalt, amelyet Petőfi „sietett lefordítani”, nem Béranger írta! — de erről majd bővebben máskor.) Aztán milyen furcsa: Szendrey Júlia följegyezte (ezt az adatot is a kritikai kiadásnak köszönhetem), hogy amikor 1848 őszén Petőfiék elhagyták Pestet, negyvenhét könyvet vittek magukkal. (Petőfi mindig vitte, kirándulásra is.) Saint-Justé, a *kincs*, nem volt ezek között! Mert ez a negyvenhét elveszett, az *Esprit de la révolution* azonban megmaradt; az osztrák hatóságoktól Pesten talált és lefoglalt könyvek listáján szerepel. Miért nem csomagolta be ezt is, éppen ezt, Petőfi? Semmit sem értek az egészből.

Aszódon, diákkorában, Petőfi néhány latin sort firkált egy tankönyvébe. Az egyik bejegyzés így szól: „Fidat Fortunae Fried-

landus, Fata Favebunt.” Elkerülte a magyarázó figyelmét, hogy a Friedlandi (ti. herceg) nem más, mint Wallenstein. Az alliteráló hexameter pedig jóslat, valami történelmi szállóige. Jóslat a megelőző — ugyancsak alliteráló — latin sor is: Mátyás haláláról. Érdekes. Isten ments, hogy babonásnak tartsam Petőfit (bár a barátja, Egressy, bizonyosan az volt), de az már mégis csak föltűnő, hogy mennyire szeretett maga is jóvendőgetni, micsoda jelentőséget tulajdonított némi dátumoknak, például a születésnapjának, mennyit emlegette a sorsot, a fátumot, versben, levélben: „A sors nekem nem akar kedvezni”, „előjelem nem csalt”, „engem rettenetesen üldöz a sors”, „lássuk mit ad a végzet”, „oh az én sorsom!” — nem győzőm mindet idézni. Mennyire összevág e nyilatkozataival, hogy már a tizenhárom éves gyermek két jóslatot jegyez föl magának! Pszichológus kellene ide.

A *Pesti Divatlap* szerkesztői üzenetei dolgában még nem látunk tisztán. Az egyik üzenet ezt mondja: „Bárfay [Vincének] ... Utazási töredékeit, mint tanulságos és mulattató közleményt köszönettel vettük”, s megígéri a közlést. Néhány számmal utóbb egy újabb üzenet visszaszívja az ígéretét: „B. Vincze Erdélyi utazását csak egy barátunk ajánlatára fogadtuk el, de később magunk is átolvasván azt, tapasztaltuk, hogy ha közleni akarnók, rosz, szabálytalan stíljét egészen újra kellene átdolgoznunk, mit tőlünk kívánni nem lehet.” Mind Fekete Sándor, aki először foglalkozott e szerkesztői üzenetekkel, mind a mostani kiadás messze menő következtetést von le az esetből: hogy Petőfi olvasatlanul (!) fogadta el az írást, aztán megbánta, és Vahot akarata ellenére (miből lehet tudni, hogy Vahot közölni akarta?) meg is akadályozta, hogy az útirajz nyomdafestéket lásson, úgyhogy az csak a szerkesztőségből való kiválása után került sajtó alá. „Eszerint a költőnek nem csupán rostálási joga volt, hanem ... ezt a jogát nem egyszer [?—L. S.] még a főszerkesztővel szemben is tudta érvényesíteni.” Az eset fordítva is értelmezhető: Petőfi közlésre alkalmasnak tartotta az írást (nem csupa remekmű jelent meg a lapban), Vahotnak azonban nem tett szert, feltételt szabott (átdolgozás), s utasította fizetett segédjét az ígért visszavonására, annyit engedélyezve csupán, hogy ne kelljen magát nyilvánosan meghazudtolni (innen az üzenetben a „barátunk ajánlatá”-nak fikciója), Petőfi ezek után már látni sem bírta a kéziratot, s azt csak utóda, Kolmár fésűlgette meg, és így már Vahot, egy derűs pillanatában, végülis kiadta. Nem mondom, hogy így történt, de így is eshetett.

Hogy kik lehettek az üzeneteknek csak kezdőbetűkkel jelzett címzettjei, jó volna tudni, de hát nemigen tudjuk. M. Pálban, aki-

nek „versei tehetségre mutatnak”, Matisz Pált gyanítom (507); nem hiszem ellenben, hogy V. A., kinék „életképe nem adható”, Vas Andor vagyis Hazucha volna (564): nemigen volt szokás beérkezett írónak — Pestre! — csak úgy üzengetni. Ugyanez okból el nem tudom képzelni, hogy a következő közlemény: „A Mit csinálnak Magyar-honban? című költemény nagyon igaz, de nem olyan, hogy adni lehetne” — Vörösmartynak szólna. Az ő verse (*Mit csinálnak?*) a *Pesti Hirlapban* már megjelent, és nincs sok értelme találgatni, vajon előbb a *Divatlapnak* adta-e, és csak mert elunta a közlésére várni, vitte a *Hirlaphoz* — vagy azt akarta, hogy a *Hirlap* után a *Divatlapban* is olvashassák,

de ott politikai tartalma miatt nem merték fölvenni (egy már kinyomtatott verset!); az egyetlen lehetséges magyarázat az, amelyet Vörösmarty műveinek kritikái kiadása ajánl (igaz, csak a két előbbi mellett harmadikul): valamelyik ifjú poéta ihletődött meg Vörösmarty költeményétől és csinált rá utánzatot, mipt a *Fóti dalra* is annyian, s ez az ismeretlen kapta az üzenetet.

Hátra volna még a *Nyesy Demeter tábla-bíró* nevével jegyzett cikkek szerzőségéhez hozzászólni, de erről most csak annyit mondhatok: olvasva és újra olvasva, egyre kevésbé tudom elhinni, hogy Petőfi írta őket.

Lukácsy Sándor

JÓKAI MÓR ÖSSZES MŰVEI

Fekete gyémántok, 1–2. köt. Sajtó alá rendezte: Nacsády József. 411, 306; — Az arany ember, 1–2. köt. Sajtó alá rendezte: Oltványi Ambrus. 442, 346; — A köszívű ember fiai, 1–2. köt. Sajtó alá rendezte: Szekeres László. 515, 480; — Enyim tied, övé, 1–2. köt. Gergely Gergely. 346, 281; — Szép Mikhál. Sajtó alá rendezte: Téglás Tivadar. 413 l. — Bálványosvár. Sajtó alá rendezte: Téglás Tivadar. 335 l. — Bp. 1964. Akadémiai K, (Jókai Mór összes művei. Regények. 20–21. 24–25, 27–28, 29–30, 32, 43.)

E sorozat történetében több szempontból is jelentős év volt az 1964-es esztendő. Megjelent a kiegyezést követő fénykor három nagy regénye: *A köszívű ember fiai*, a *Fekete gyémántok* és *Az arany ember* s feltűntek az 1875 utáni hanyatlás alkotásai is. Az *Eryém, tied, övé* (1875) talán legelőször jelzi, hogy átalakulóban van Jókai művészete; a *Szép Mikhál* (1877) és a *Bálványosvár* (1883) aztán már teljes kifejllettségben mutatja a kései korszak művészi és műfaji jellegzetességeit. Megváltoztak az író forrásai, az adott anyagokból más szempontok alapján válogat már, s kialakította két jellemző műfaját: a szélsőséges kalandregényt és az ál-történeti regényt. Az életmű talán legjobb alkotásait s egy pályafordulat dokumentumait vehette tehát kézbe az olvasó.

Textológiai szempontból is jelentős változások esztendeje volt az elmúlt év. Módosultak — mégpedig szerencsésen — a szöveg-változatok közlésének azok az alapelvei, amelyeket egykor a sorozat első kötetének 300. lapján fogalmazott meg Nagy Miklós és Fábrián Pál. Két vonatkozásban vizsgálták felül az induláskor kialakult nézeteiket: „gondoskodni kellett arról, hogy a lényegtelen, illetőleg nem feltétlen hitelű variánsok meglepően nagy mennyisége ne homályosítsa el a filológiaiul valóban becses szövegváltozatokat a jegyzetekben. Másrészt a Magyar Tudományos Akadémia Textológiai Munkabizottságának vitái és bírálati felhívták a figyelmet arra: kívánatos a helyesírási korszerűsítésben szorosabb mértéket tartani anélkül, hogy öz-

szeütközésbe kerülne helyesen fölismert eszményünkkel: a széles olvasótáborhoz szóló tudományos edíció gondolatával”

A módosítás első iránya lényegében fokozni igyekszik a sorozat tudományos használhatóságát. A lényegre, a valóban fontosra irányítja figyelmünket a variánsok dzsungelében, mert helyes érzékkel csökkentette azokat a variáns-típusokat, amelyek igazában nem is tartoznak a szorosban vett szövegváltozatok közé. Ilyenek például az alaktani eltérések (az uk-ük, juk-jük~ok-ök, jok-jök-típus; az e-ö váltakozása iekötökben, határozószókban és ragokban; a lány-lyány, néhány-néhány-típus, stb.) és a helyesírás változásából adódó ingadozások. Csak helyesírtjük tehát, hogy egyszerűsítették az 1894–98-as Nemzeti kiadás és az első edíció egybevetését, s hogy a nyilvánvaló sajtóhibákat csupán az első kiadásban vagy az ezzel azonos értékű kiadásokban tüntették fel.

Jóval bonyolultabb a modern helyesírás követelményeinek összeegyeztetése azokkal az archaikus írásmódokkal, amelyeknek stilisztikai funkciója van a Jókai-szövegekben. Úgy érezzük, jó érzékkel és helyes tapintattal találták meg az átvezető ösvényt ama veszélyek között, amelyekkel szembetalálkozik minden mai, szélesebb olvasótáborra számító kiadás. Különösen nagy munka volt, hogy sikerült összhangba hozniuk az idegen szavak egykor rendkívül ingadozó, ma pedig eléggé merev írásmódját. Eredeti formájában tartották meg mindazt, ami korfestő vagy stílusértékkel bír. Így őrződtek meg